

O Entroido enmascarado: A Vida vence á Morte

Antonio Reigosa

<http://www.galiciaencantada.com>

Para interpretar o Entroido hai que desenmascaralo, espilo das caretas e dos demais elementos simbólicos que o conforman. Nunca poderemos entender o que significou no pasado nin o que pode significar no presente sen atoparlle un sentido a cada un deses elementos.

O Entroido é a oportunidade que nos damos á volta de cada ano, tanto individual como colectivamente, para a catarse, para liberar emocións e impulsos (a maioría inconscientes), para exteriorizar a carga de opresión que nos traumatiza e reprime.

O Entroido ten o seu tempo e o seu lugar; fóra dese tempo e dese lugar non existe nin sería posible.

O Entroido é, nas súas versións mais tradicionais, a representación dun drama ritual que ten como escenario o espazo público, como actores e actrices protagonistas a xente do común, e como antagonistas todo o que representa poder, sexa político ou relixioso.

O Entroido é un rito que se expresa de forma dramática e que ten innegables vínculos co tempo cósmico. Escenifícase con unha aparente desorde que serve, en realidade, para reafirmar a xerarquía e a orde establecidas. Os recursos expresivos principais son as máscaras, as cores, o ruído, pero tamén o medo, a tolemia, incluso o delirio; e, sobre todo, a risa. A ideoloxía que o inspira é a transgresión e a norma que o regula a inversión.

O escenario do Entroido é o mundo entendido como espazo cultural para as xentes do común, diferenciando iso si, que os humildes festéxano nos rueiros, rúas e prazas, mentres que a burguesía o fai en espazos pechados, protexidos.

No Entroido nada é casual, e menos o tempo elixido; o final do inverno e o comezo da primavera.

O Entroido é o resultado decantado de mesturas, sincretismos e imposicións, como sucede coa súa ubicación temporal actual, suxeita ou condicionada á festa móbil da Igrexa denominada Pascua de Resurrección, festa que como é ben sabido varía cada ano en función da primeira lúa chea posterior ao equinocio de primavera (21 de marzo).

En canto ao calendario, a época do ano en que se acomodou, o momento en que se representa no hemisferio norte coincide co renacer cíclico da vida. E neste tempo cíclico no que se escenifica o “renacemento”

participan os dous únicos estados posibles para os seres vivos: A Vida e a Morte.

O ENTROIDO: ENTRE O CAOS E A RE-CREACIÓN

Desde antigo existe unha relación evidente entre o ciclo vexetativo das plantas e o dos humanos, unha conexión entre a vida vexetal e a vida humana que se manifesta, sobre todo, nos rituais funerarios. A morte representa o caos e a desorde, un punto derradeiro e sen retorno.

Cicerón (Roma, 106-43 a. d. C.), comenta que desde tempos ancestrais existía o costume de plantar sementes sobre as tumbas. Os banquetes funerarios, prohibidos xa en Grecia e Roma e despois pola Igrexa cristiá, celebrábanse tamén sobre as tumbas.

Hai abundante iconografía e literatura tanto grega como romana onde aparecen mozos e mozas cantando e danzando arredor dos lugares de enterramento dos mortos, o que se interpreta como rito de fertilidade.

Dalgunha maneira, en cada renovación cíclica ou cambio de ano escenifícase a restauración dese “caos primordial”, dese período mítico que, en palabras de Mircea Eliade¹, precede á re-creación.

Para este investigador estas interpretacións xa estaban presentes en case todos os pobos indoeuropeos nos escenarios mítico-rituais de Ano Novo “con todo o seu séquito de máscaras carnavalescas, animais funerarios, sociedades secretas...etc”.

É entón —seguímos a M. Eliade— cando no Xapón ou entre os xermánicos *“a última noite do ano está sinalada pola aparición dos animais funerarios, das deusas e deuses chtónico-funerarios; é entón cando se verifican os desfiles de enmascarados das sociedades secretas de homes, cando os mortos visitan aos vivos, e cando se celebran as iniciacións”*.

O ENTROIDO E OS RITUAIS ASOCIADOS

Como é sabido hai sensibles diferencias entre os investigadores sobre as posibles orixes do Entroido. As grandes liñas teóricas sobre as que xiran os estudos a partir do último cuarto do s. XX podemos agrupalas da seguinte maneira:

- 1.-Rituais de tipo cósmico
- 2.-Rituais de fecundidade e fertilidade
- 3.-Rituais de inversión e transgresión
- 4.-Rituais de ostentación

Rituais de tipo cósmico

O investigador máis relevante desta corrente de pensamento é o francés Claude Gaignebet (1938-2012), quen defende, dito moi resumido, que o Entroido ao situarse no final do inverno e no comezo da primavera é unha festa na que se escenifica unha batalla clave no ciclo anual entre a morte a vida.

Non é casualidade, e non é momento de entrar en particularidades, que se sitúen no santoral ao comezo do mes de febreiro Santa Bríxida (1 de

¹ M. Eliade (1980): *El mito del eterno retorno*. Madrid, Alianza Editorial.

febreiro), A Candelaria ou Purificación da Virxe (2 de febreiro), San Brais (3 de febreiro). Ademais, o día 2 de febreiro era tradicionalmente o da “Saída do Oso” ou “Día do Oso”, sempre e cando coincidise con lúa nova. De non haber aínda lúa nova, de coincidir esta data con lúa chea, o oso debe permanecer na súa cova 40 días máis.

A lúa nova nesta altura do ano indica que chegou a fin do inverno e que comeza a primavera. Primavera que significa “vida”, igual que o inverno significa “morte”. Os rituais do oso (dos que falaremos brevemente máis adiante), están relacionados co inframundo e coas ánimas dos mortos, coa luz e cos lumes purificadores.

Rituais de fecundidade e fertilidade

O Entroido representa o “espírito da abundancia”. Os rituais de fertilidade e fecundidade son esenciais, pois hai que asegurar a reprodución biolóxica animal, vexetal e humana que permanecía adormecida no letargo do inverno. Julio Caro Baroja (1914-1995) é un dos nomes destacados desta corrente de pensamento, e chama a atención sobre a posible orixe do Entroido nas festas do mundo pagán como as Lupercalia, as Saturnalia ou as Matronalia romanas.

Rituais de inversión e transgresión

Mijail Batjin (1895-1975), o investigador ruso que estudou a fondo a risa ritual do mundo medieval, sobre todo a través das obras dedicadas por François Rabelais (1494-1553) a Gargantúa e Pantagrúel, é o principal teórico.

O mundo ao revés. Nas festas romanas coma as Saturnalia os servos e escravos eran servidos durante uns poucos días polos amos. O mesmo sucedía nas Matronalia que se celebraban en Roma en honor da deusa Xuno Lucina, cando as mulleres casadas eran agasalladas polos maridos e as escravas polos amos.

Herdeiras destas festas, especialmente das Saturnalia, foron as Festas de Tolos medievais nas que os subalternos da Igrexa (acólitos, nenos de coro...) se revestían de autoridades e parodiaban a liturxia ordinaria: vestían a burros de bispos, parodiábanse as misas...etc

Ademais das festas de inversión de tipo relixioso, primeiro permitidas e logo prohibidas pola propia Igrexa, tamén as houbo de carácter civil nas que se soía elixir como “Rei de burlas” a un tolo con nomes tales como “Rei da Faba” “Rei de porqueiros”, “Rei de pastores”...e outras.

Rituais de ostentación

O francés Jacques Heers (1924- 2013) di que de forma paralela ás comparsas e mascaradas da xente humilde, tamén a burguesía e a nobreza, e incluso a aristocracia, formaban as súas cerimoniais burlescas para divertirse.

Organizaban desfiles e procesións con carruaxes, cos seus estandartes e músicas, parodiando os seus entretementos, xogos e torneos. Non deixaba de ser unha oportunidade para competir, amosando poderío, capacidade

económica para grandes gastos e luxos, moitas veces apoiados economicamente polos gobernos das propias cidades.

Este entroido burgués, orixe da maioría dos entroidos actuais, subvencionado e de competición, acadou o máximo esplendor en Florencia, na época de Lorenzo de Médicis (1449-1492) onde o luxo era visible na indumentaria, nos carros decorados por grandes artistas, pois era o mesmo poder o que aproveitaba o Entroido para exaltar e impresionar a veciños e inimigos. Unha oportunidade para a autocomplacencia e para prestixiarse fronte aos demais.

AS MÁSCARAS

A palabra “máscara” procede do italiano “maschera”, e esta do árabe “*masharah*”, que significa “*obxecto de risa*”. Contrariamente ao que se ten afirmado pola súa presenza no teatro grego e romano, a invención das máscaras parece non estar relacionada co teatro (ou polo menos co teatro formal), senón coa necesidade de comer², e coas celebracións relixiosas, coma no antigo Exipto que as usaban para representar a morte e a resurrección do deus Osiris.

A máscara é unha figura que representa un rostro humano, un rostro de animal ou un rostro imaxinario. Non se pode considerar unha caricatura, senón o desexo expreso de ser outro. As máscaras e os seus usos tiveron un significado cambiante ao longo da historia. Os enmascarados, mentres actúan como tales, sitúanse nun plano superior ao humano convencional: poden pegar pero non se lles pode pegar, poden maltratar pero eles son inviolables, poden criticar a todos por igual, sen distincións de ningún tipo. Non se someten temporalmente ás leis convencionais.

As máscaras formaron parte da cultura da humanidade desde sempre e son a esencia e o elemento máis antigo do Entroido.

Os usos máis comúns foron:

- Representar o maldito, o sinistro, o grotesco e o perverso.
- Como obxecto mediador coas forzas invisibles, sobrenaturais e cósmicas.
- Cando as máscaras reproducen animais ou partes de animais crese que axudan a desvelar misterios do universo.
- Acompañaron aos mortos na súa travesía ao inframundo.

As máscaras son consecuencia de crenzas como o *animismo* (todo ser ten espírito ou ánima) e o *totemismo* (culto a un animal considerado devanceiro ou protector do grupo, tribo ou clan). Formaron parte dos elementos imprescindibles (fetiches) para a maxia.

Na actualidade, as máscaras forman parte case exclusivamente das representacións do Entroido, sempre fóra de recintos controlados pola Igrexa, pois teñen expresamente prohibido entrar ou actuar no espazo sagrado. Para a Igrexa travestirse ou enmascarase significa arrebatarlle a Deus a capacidade de crearnos á súa imaxe e semellanza. Por iso, se cadra,

² Hai que supoñer que o home primitivo cando se disfrazaba con peles ou cornamentas e danzaba para atraer ou provocar a caza (como aparece nalgunhas covas do Paleolítico do sur de Francia) estaba máis preocupado por comer que por inventar o teatro.

cren en Portugal que se un *Careto*, un enmascarado, morrre co disfraz posto, vai dereitiño ao Inferno.

Tipos de Máscaras

No tempo de Entroido podemos atopar máscaras de varios tipos:

- As que imitan animais (totems) e demos (deuses do mundo pagán).
- As que se usan para representar o devir da vida humana: as máscaras dos vellos e vellas
- As que representan a inversión: os travestidos.
- As que representan a transgresión: máscaras de cegos e autoridades.

Ás veces, algúns destes personaxes enmascarados actúan fóra do tempo reservado ao Entroido, sempre en contextos relixiosos, como é o caso do Meco (demo que trata de impedir a participación da xente no acto relixioso) na Ermida, en Quiroga (Lugo) o 8 de setembro, ou o Irrio que participa na procesión dos Remedios de Castro Caldelas, zorregándolles cunha pelica aos asistentes.

A RISA POPULAR NO ENTROIDO

Xa na Grecia antiga, como se deduce da lectura da obra “*O asno de ouro*” de Apuleio (s. II), se representa ritualmente a risa. Xúlgase a Lucio, acusado de matar tres homes que eran, en realidade, 3 odres de viño pois celébrase a festa en honor do “Deus da risa”. Ademais descríbese unha procesión de enmascarados en honor a Isis.

Mijail Bajtin (1895-1975) ao estudar as fontes populares do “Gargantúa e Pantagruel” de François Rabelais (1494-1553) fai unha serie de reflexións de grande interese sobre o humor na “cultura cómica popular” da Idade Media e do Renacemento, o que el considera unha singularidade orixinal e oposta ás manifestacións da risa vistas desde a cultura oficial, de ton serio, relixioso e feudal da época.

Bajtin diferencia a risa ritual da risa satírica e afirma que nos tempos primitivos estaba permitido que na mesma cerimonia se celebrase e escarnecese ao vencedor dunha batalla, ou nun funeral se chorase a ausencia e se ridiculizase ao defunto ao mesmo tempo.

Dentro destas manifestacións da risa na cultura popular medieval considera que tanto as festas de Carnaval (núcleo da cultura popular) como outras festas, sexan de tipo relixioso ou civil, sempre contaban con unha ambientación cómica. En case todas elas participaban xigantes, ananos, monstros, bestas, bufóns e, sobre todo, tontos que se converten en reis ou raíñas do riso, que parodian o “serio”.

Nun sistema de clases como o medieval, sostén Batjin, todas estas manifestacións xeraban durante determinadas datas un “segundo mundo” ou “segunda vida” ao lado do mundo oficial.

No s. XVI e no XVIII era frecuente que dentro das igrexas se practicasen obscenidades increíbles en datas tan sinaldas como o Domingo de Resurrección ou noutras datas, desde Nadal ata a Semana Santa. Era a chamada Risa Pascual (*Risus Paschalis*) que se practicaba e permitía dentro do que hoxe se consideran espazos sagrados, tanto en igrexas católicas como

protestantes, e protagonizadas por xente da Igrexa comezando polos propios cregos. Parodias, palabras subidas de tono, masturbacións, sexo homosexual ..., todo diante dun público entusiasmado.

Para Bajtin isto non acontecía nas civilizacións primitivas pois esa dualidade de mundos, o serio e o cómico, o oficial e o paródico eran complementarios.

O Entroido era na Idade Media a “segunda vida do pobo”. Non é teatro senón a vida real presentada coma se fose un xogo. Non hai escenario, nin distinción entre actores e espectadores. Ao Entroido non se asiste, vívese, pois no seu tempo non hai outra vida. Considera Batjin que o Entroido é un estado peculiar do mundo, de renacemento e renovación, experimentado por todos os individuos que participan inevitablemente nel.

Como nas Saturnalia romanas, que representaban un retorno temporal á idílica Idade de Ouro, unha fuxida provisional da vida ordinaria, tamén o Entroido medieval supón unha forma de vida ideal resucitada.

Para seguir avanzando podemos concluír provisionalmente que o Entroido é unha liberación, a abolición temporal de xerarquías, a experimentación transitoria da igualdade de clases. A risa ritual do Entroido é patrimonio colectivo, e é festiva, nunca satírica, nunca negativa, nunca contra os outros senón cos outros.

No Entroido represéntase a vida, pero “a outra vida”, o que M. Bajtin defeniou como unha relixión.

E se o Entroido pode considerarse unha relixión, só pode selo do inverso, do contrario.

A inversión sirve para conxurar o medo. O medo á Morte, entendida aquí como morte tanto da Natureza como do propio individuo, e incluso o medo a sentírmonos desamparados por parte dos deuses ou dos que os representan.

O CALENDARIO DO ENTROIDO

Desde o domingo de Pascua de Resurrección (festa fixada no Concilio de Nicea, 325 d. C.) descóntanse 40 días (algún máis, pois non se contan os domingos) para saber cal vai ser o día principal do Entroido: O Martes Gordo ou Martes de Entroido.

A Pascua coincide coa primeira lúa chea de primavera e o Entroido fárao necesariamente coa última lúa nova do inverno. Unha caurentena que tamén ten, desde o punto de vista simbólico, unha gran influencia cultural

A importancia da lúa e o sol na organización do calendario

O Entroido coincide coa última lúa nova do inverno, e a Pascua, 40 días despois, coa lúa chea. Isto é moi importante para, por exemplo, encadrar as festas do oso que existen por Europa, incluída a galega de Salcedo, na Pobra do Brollón.

Aínda que agora estas festas van asociadas ao calendario de Entroido, convén ter en conta que o oso esperta alí onde manteñen a celebración tradicional o 2 de febreiro. Por tanto, se hai lúa nova (escuridade) comeza simbolicamente a primavera, pero se hai lúa chea (claridade) o oso regresa á oseira e agarda 40 días para volver a saír.

Por outra parte está ben documentada a crenza de que as almas emigran á lúa no seu período crecente (lúa nova-lúa chea) e no período minguante (lúa chea-lúa nova) trasladándose desde a lúa ao Empíreo (ao ceo). Non sería descartable supoñer que se fixase a data da morte de Xesús Cristo no período decrecente da lúa, e que en Pentecostés, 40 días despois (outra vez lúa nova, por tanto) ascenda (Ascensión) ata o Empíreo cristián.

A lúa é, pois, porta de entrada do Máis Alá. O período de Entroido vai desde a lúa nova ata a lúa chea; ou sexa, a época do ano das mascaradas que ben puideron representar a viaxe das ánimas desde a Terra ata Lúa.

Por tanto, preguntamos, terían algo que ver no pasado os ritos propios do Entroido con esa viaxe das almas?

Fixación do primeiro de ano nos calendarios

No s. VII a. d. C. sabemos que na Roma antiga comezaba o ano (un ano de 10 meses e 304 días) en marzo. Como consecuencia, as estacións non se repetían nas mesmas datas de cada ano. Durante o reinado de Numa Pompilio (715-673 a. d. C), segundo rei de Roma despois de Rómulo, engadíronse ao calendario os meses de xaneiro e febreiro que se situaron a final de ano: *Martius, Aprilis, Maius, Iunius, Quintilis, Sextilis, September, October, November, December, Ianuarius e Februarius*.

Mais os anos non tiñan duración precisa polo que as estacións tampouco se repetían nas mesmas datas de cada ano.

Coa reforma do s. I a. d. C. coñecida como Calendario Xuliano o ano pasou a comezar en xaneiro. A pesar disto, seguiría por moitos séculos o costume de considerar o 1º de marzo como inicio do ano. Nos *Fastos*, de Ovidio (43 a. C. – 17 d. C.) aínda se di: “*O primeiro mes leva o nome do meu pai*” (Marte, deus da guerra). Séculos máis tarde, San Isidoro de Sevilla (ss. VI-VII) no seu *Etimologías* di “*Así mesmo este mes chámase novo porque marzo é o mes que inicia o ano*”. En *De Tempore Rationen Liber*, Beda, o *Venerable* (ca. 672 – 27 de maio de 735); en *Speculum Humanae Salvationis* (1º cuarto do século XIV), un calendario relixioso de autor anónimo denominando de Pascua de Resurrección (*annus Domini* ou *annus gratiae*), o ano comeza en marzo, concretamente o día de Pascua de Resurrección, data variable que se fixa en función do primeiro plenilunio despois do solsticio de inverno.

Moito máis adiante aínda, nun *Edicto* de Carlos IX, rei de Francia (1564) determinase que o comezo do ano sexa no mes de xaneiro en toda Francia, pois, segundo os lugares, soía variar. En Poitou, por exemplo, comezaba o 15 de marzo (coa festa da Anunciación) e noutros lugares de Francia o ano comezaba coa Pascua (data variable).

Coa entrada en vigor do Calendario Gregoriano en marzo de 1582 establececese o 1 de xaneiro com principio do Ano Novo. Este calendario foi adoptado inmediatamente por todos os países católicos e a maioría dos protestantes.

Como consecuencia podemos concluír que o mes de febreiro, clave na festa que nos ocupa, foi o último mes do ano desde o 715 ao 45 a. d. C., e pasa a ser oficialmente o segundo mes do ano no 45 a. d. C. pero sigue sendo o último na práctica en boa parte de Europa ata o século XVI.

Calendario litúrxico

É evidente que o calendario litúrxico tivo unha influencia determinante na fixación das festas relixiosas e profanas.

Aínda que entre os anos 315 e 403 se fixou o Natalicio de Xesús Cristo no 6 de xaneiro, sobre todo no Oriente cristián, a partir do ano 336 pasou ao 25 de decembro para suplantar o “Dies Solis Invictis Natalis”. Esta celebración debería coincidir coa data de solsticio de inverno, mais desde o s. II d. C. foi acumulando un erro de catro días.

A partir do 525 d. C. o inicio oficial do ano, o *Anno Domini*, fíxase no 1 de xaneiro. O Concilio de Nicea (325 d. C.) fixa a data de Pascua de Resurrección, outra data de grande importancia, para o domingo inmediato ao primeiro plenilunio despois do equinoccio de primavera (20-21 marzo). A única condición era que non coincidese coa Pascua xudea que, segundo o seu calendario lunar babilónico, caía na noite da lúa chea (o 14º día do mes de Nisan, primeiro mes do ano xudeo).

O TEMPO DE ENTROIDO E A MORTE

Para a nosa pretensión de demostrar que no tempo de Entroido se escenifica, ou se escenificou, un enfrontamento entre a Vida e a Morte, é necesario comentar algúns precedentes do Entroido actual. Para Claude Gaignebet o Entroido “é a irrupción dos espíritos vidos do Máis Alá que será preciso volver a enviar á súa morada³”.

En Exipto e na antiga Grecia (ss. XII-XI a. d. C.), celebrábanse entre o solsticio de inverno e o equinoccio de primavera festexos de carácter relixioso e de culto aos mortos (como é o caso das Parentalia) que foron prohibidos logo da imposición do cristianismo como relixión única. De todas elas hai pegadas, se cadra sutís, no Entroido moderno.

No mundo céltico celebraban aos mortos no Samaín (1 de novembro) pero o período que vai desde esta data á festa de Imbolc (1 de febreiro) foi considerado infértil, sombrío e corresponde á deusa Cailleach Bhéirre. A Cailleach Bhéirre representábase como unha muller, sabia ou bruxa vella, deusa que vai ser relevada no seguinte período fértil, o da luz e do cambio de ciclo, pola deusa Bríde ou Brigit, a doncela ou moza da primavera, a *Elixida*, a deusa da poesía, da creación, da curación.... Brigit, o precedente da cristiá Santa Bríxida (1 de febreiro).

A Festa de Imbolc dedicábaselle a Brigit con ritos de purificación e recollemento que están na orixe dos actuais arredor da festa de Santa Bríxida e A Candelaria, ou Purificación, que celebramos o 2 de febreiro.

Por tanto, para os celtas o Samaín é o inicio do tempo sombrío, e o Imbolc é o final dese tempo escuro e improdutivo, a victoria da Vida sobre a Morte.

A este período do mes de febreiro que é cando comezan a nacer as crías dos animais, cando os paxaros “casan” e as herbas comezan a abrollar, chamábaselle na antiga Escocia “Faailleach” (o mes do lobo), e tamén “A Marbh mhíos” (o mes da morte⁴).

³ Claude Gaignebet (1984): *El Carnaval. Ensayos de mitología popular*. Editorial Alta Fulla, Barcelona.

⁴ En eúscaro o mes de febreiro chámase *Otsail* e significa “mes do lobo” ou “mes da morte de lobos”.

Variacións na data de Santos e Defuntos

A Igrexa tardou en fixar con carácter definitivo a celebración de *Todos os Santos* (1 de novembro) e a dos *Fieis Defuntos* (2 de novembro).

Tras as grandes persecucións decretadas contra os cristiáns por Diocleciano no s. IV, nas que moitos deles foron torturados e condenados a morte, un gran número destes perseguidos foron considerados mártires. Tempo despois, para lembrar a morte destes mártires, a Igrexa fixou, en principio, como data para lembrar o seu exemplo e memoria o 21 de febreiro⁵.

No s. VII, San Isidoro di que se facía uns 20 días antes da Pascua. No ano 610, o papa Bonifacio IV consagrou o panteón de Roma ao mártires e fixou no 13 de maio a celebración de Todos os Santos⁶. Por fin, no s. VIII, o papa Gregorio III estableceu como data de conmemoración de Todos os Santos e Fieis Defuntos para os días 1 e 2 de novembro, para que coincidise coa do Samain do mundo céltico, aínda que non vai ser ata o s. XIV cando Roma decide oficializar o culto aos mortos o 2 de novembro. Entón as festas romanas denominadas *Parentalia* xa estaban esquecidas, pero o Samain non.

No outro extremo do actual calendario entroidero, en febreiro, os gregos primeiro e despois os romanos acougaban as súas ánimas⁷ nas *Antesteria* e nas *Parentalia* (coincidían coa fin do ano no mundo romano antigo), o mesmo momento en que a Igrexa co inicio da Coresma dá comezo ao período de purificación que culminará coa morte e resurrección de Xesús Cristo.

Parece claro que o culto aos mortos delimitan ben este tempo ritual. Pero hai máis.

As Antesterias

Estas festas celebrábanse na Grecia antiga os días 11, 12 e 13 do mes de *Antesterión* (febreiro). Eran festas de fin e comezo de ano dedicadas aos mortos e en honor ao deus Dionisos. Nas Antesterias celebrábase a chegada, aparición ou epifanía de Dionisos, e acougábanse as perigosas ánimas dos mortos para que volvesen ao seu mundo. *Antesteria* significa flor; polo tanto debemos entender que unha vez exorcizado o caos e a Morte, renacía a vexetación e a primavera.

O primeiro día das Antesterias abríase un gran recipiente de viño enterrado no chan pois a través do viño favorecíase o paso dos “*keres*” ou espectros entre o seu mundo e o dos vivos. No segunda día abríase por única vez no ano o templo máis antigo dedicado a Dionisos e ofrecíanse libacións e ofrendas aos mortos derramando viño no chan. Dionisos chegaba polo mar e pasaeba pola cidade presidindo unha procesión sobre un barco con rodas (*carrus navalis*) acompañado de sátiros e mozos enmascarados. A música, os bailes e os berros semellaban proceder do Outro Mundo. As mozas virxes

⁵ Data que coincide co final das *Parentalia*, festas nas que os romanos honraban aos seus defuntos.

⁶ Os romanos celebraban nestas datas as *Lemuria* para acougar as perigosísimas ánimas chamadas lémures.

⁷ Principais tipos de ánimas en Roma: *lares* (ánimas boas), *manes* (ánimas indeterminadas), *lémures* (ánimas malvadas) e *larvae* (ánimas violentas, infernais, demonizadas polo cristianismo, que pasaron a ser representadas no teatro con máscaras grotescas).

facían un ritual que consistía en arrrandearse mentres cantaban cancións obscenas de contido sexual.

Moitos destes rituais facíanse na presenza do deus cuberto con unha máscara. Todos os templos (agás o de Dionisos) estaban cerrados para que os espectros do inframundo non entrasen neles, e protéxense as casas poñendo pez nas soleiras para que non entraran as pantasma. Os carios, uns mercenarios escravos procedentes do país de Caria (actual Turquía) entraban na cidade e nas casas cubertos de máscaras que representaban aos *keres* ou espíritos dos mortos.

O terceiro día dedicábanllo a Hermes, o condutor de almas, e celebraban un banquete que compartían cos mortos e aos que lles daban de beber derramando auga sobre as tumbas. Para rematar a festa, despedían aos mortos berrándolles: *Fóra de aquí, keres, as Antesterias xa remataron*.

A orixe do nome do mes de febreiro

Febreiro foi o último mes do ano desde o 715 ao 45 a. d. C. Pasa a ser oficialmente o segundo mes do ano no 45 a. d. C. coa reforma do Calendario Xuliano pero na práctica e en case toda a Europa, coma xa se dixo, sigue sendo o último ata practicamente o s. XVI d. C.

O nome dos mes de febreiro pode derivar de Februa (nai o deus Marte), de Februus (deus ou deusa) ou Februus (outro nome de Plutón). Ovidio nos seus "Fastos" dinos que Numa Pompilio chama febreiro a este mes polas *februaou* (ritos de purificación).

Februus era o nome de orixe sabina que foi substituído polo do deus Plutón (o Hades grego), o deus dos mortos e do inframundo ao que se lle dedicaban un festival xustamente a mediados do mes de febreiro para que tratara ben as almas dos devanceiros. *Februa* era o nome das festas de purificación que se facían en Roma neste mes cada cinco anos (lustrum) e incluso dos elementos que se usaban nestes festivais para purificarse.

E incluso pode derivar de *Februum*, nome das tiras de pel coas que se sacudía ás mulleres nas Lupercalia, que tamén tiñan lugar neste mes.

O que parece claro é que febreiro era en Grecia e en Roma o mes dos mortos, por tanto, mes moi temido. Mesmo parece que cando se modificou o calendario, quedou con menor número de días par que non se acrecentase o temor relixioso aos deuses do inframundo.

E non esquezamos que as velas que se bendicen no Día da Candelaria permiten, cando menos, dúas cousas, en relación cos mortos: acompañar con luz a agonía dos moribundos, e que as nais poidan ver no Limbo aos fillos mortos antes do bautizo.

As Bacanalia

As Bacanalia eran unhas festas que se celebraban en Roma en honor do deus Baco e que imitaban as Antesterias que se celebraban en Grecia en honor a Dionisos. Crese que nos tempos primitivos eran festas exclusivas das mulleres, que tamén festexaban a Pan, aínda que despois se foron incorporando os homes.

As Bacanalia foron introducidas en Roma cara o ano 200 a. C. e por considerarse que tras da organización militaban membros dunha secta que

promovía crimes, e que conspiraba contra o poder político foron prohibidas por un decreto do Senado (*Senatus consultum de Bacchanalibus*) no ano 186 a. d. C.

Nas Bacanalia bebíase sen medida, celebrábanse orxías e ata sacrificios. A “loucura divina” provocada polo inxesta de alcohol e de alucinóxenos facía o resto. Celebrábanse a mediados de marzo, ao parecer con certo secretismo, sendo preciso un rito de iniciación, os chamados “misterios báquicos”, para poder participar.

As Saturnalia: Tempo de festa, de inversión e de agasallos en Roma

As Saturnalia eras as festas máis populares do calendario romano e celebrábanse no solsticio de inverno coincidindo co aniversario da consagración do templo de Saturno no 497 a. C.

Saturno, deus do plantío e das colleitas, fora expulsado do Olimpo por Zeus e acollido no Lacio como rei, onde propiciou un tempo no que deuses e mortais convivían en paz e prosperidade; un tempo tan feliz que se lle chamou a *Idade de Ouro*.

As festas celebrábanse tralas sementeiras de outono. Comezaron sendo dun só día, o 19 de decembro, para pasar a durar sete días, do 17 ao 24, na época de Cicerón. Uns días de relaxación moral, sen traballos, bebendo e comendo sen control nos que a inversión era tal que ata os amos servían aos escravos. Nos días das Saturnalia as prohibicións quedaban aparcadas, mudaba a orde social, os escravos eran tratados como iguais polos amos e mesmo lles era permitido vestir as roupas destes. Durante as Saturnalia, cando menos desde o ano 217 a. C., celebrábase banquetes públicos, como o *lectisternium* que se ofrecía ao deus coa súa imaxe presente na mesa.

As Saturnalia co nome de Brumaria (de bruma, borraqueira) seguíronse celebrando ata mediados do s. IV d. C., moi minguados os excesos pola influencia de estoicos e cristiáns.

As Parentalia

Os romanos tiñan reservados dous momentos do ano para render culto aos mortos. Un era a celebración das *Parentalia*, en febreiro, último mes do ano romano, e outro as *Lemuria*, que tiñan lugar a mediados do mes de maio.

Entre os días 13 (idus) e 21 ou 22 do mes de febreiro entendían os romanos que as almas do mortos volvían á terra, así que eles suspendían todas as actividades para permitir a libre circulación dos espíritos. As familias aristocráticas soían usar caretas de cera, feitas coa máscara mortuoria dos seus devanceiros.

“*Deste costume provén o Carnaval, un rito funerario lúdico, onde os enmascarados se identifican cos mortos no seu rol de reprimenda e bendición*”⁸.

As Lupercalia

⁸ Omar López Mato (2012): *Después del entierro: A veces la muerte no es el final de la historia sino el comienzo*. Editorial Sudamericana.

Celebrábanse nos idus de Febreiro (día 15) en honor a Pan. Os lupercos (sacerdotes mozos), sacrificaban un can e un macho cabrío, untábanse co sangue e espidos perseguían as mulleres (interpretado como rito de fecundación) con látigos feitos da pel do cabrón sacrificado.

As Matronalia

Festa relixiosa e civil que se celebraba nas calendas de marzo (día 1), coincidindo co comezo do ano lunar, en honor á deusa Xuno Lucina (de luz = “dar a luz” “alumbrar” = parir) protectora das matronas e das mulleres no parto. Ao templo de Xuno só acudían as mulleres embarazadas que pedían á deusa un bo parto. Tiñan que levar o pelo solto e non poñer nada que tivese nós.

Durante as celebracións invertíase, como nas Saturnalia, a orde social. As matronas (mulleres casadas) recibían regalos, servían aos criados e escravos, e os esposos ás esposas. Nalgún lugar cítase a circunstancia de que nestas datas, aproveitando a subversión, había homes afeminados que se disfrazaban de mulleres.

Hai unha relación xa comentada por Ovidio nos *Fasti* e na que se fixan algún investigadores lembrando o rito de fertilidade practicado nas *Lupercalia* cando as mulleres que querían quedar embarazadas deixábanse zorrregar polos lupercos coas tiras de pel do macho cabrío sacrificado.

As Mamularia

Destas festas sabemos que se celebraban no entorno do 14 de marzo e que consistían fundamentalmente nun baile que practicaban os salios, brincando e pegándolle cun pau a un pelello que representaba o Ano Vello.

O ENTROIDO CRISTIANIZADO

No combate de don Carnal e dona Coresma que se escenifica no “Libro de Buen Amor” do Arcipreste de Hita (S. XIV), a pesar da victoria de don Carnal, este é recluído por dona Coresma e privado de comer carne durante 40 días. No “Don Juan Tenorio” de J. Zorrilla (1844), que ten orixe nun tema popular como é o da caveira ofendida, a primeira parte transcorre nunha noite de Carnaval, cos principais protagonistas disfrazados con caretas, para acabar, como remata o Entroido cristián, co arrepentimento coresmal. Velái, literaturalizado, o Entroido cristianizado

As denominacións do Entroido cristianizado: Carnestolendas, Entroido e Carnaval

O termo “Carnestolendas” ten orixe eclesiástica e é máis antigo ca Entroido e Carnaval. Aparece por primeira vez no “*Oracional de Tarragona*” (s. VII) e en misais mozárabes; tamén se atopa en cartas, ordenanzas e doazóns do s. XI en adiante en referencia ao comezo da Coresma. A partir do s. XV o vocábulo alude ao tempo de gozo e alegría previo á Coresma.

“Entroido”, coas súas variantes *Antroido*, *Antroxu*, *Antruejo*, *Antruexo*, *Antruido*, *Entroido*, *Entrudio*, *Entrudo* (Portugal), *Entruido*, *Introido* ... tamén é de orixe eclesiástica. En Galicia aparece escrito por primeira vez con un significado parecido ao actual nun documento en latín de San Pedro

de Ramirás (1268) como “día de introito”. A partir do ss. XI-XII este termo, ademais de denominar o período de tempo previo á Coresma, convértese nun xenérico para referirse a todas as máscaras do Entroido.

En 1611 Sebastián de Covarrubias di que o vocablo procede de “introito” referido á entrada do ano romano (marzo). Sen embargo no *Diccionario de Autoridades* da Real Academia (1726-1739) dise que se refire á entrada da Coresma. Así e todo, este vocablo e as súas variantes sempre se consideraron vulgares, propias de aldeáns e rústicos, mentres que o cultismo “Carnestolendas”, era de uso case exclusivo de eclesiásticos.

O filólogo Rafael Chacón Calvar⁹ argumenta que o vocablo “Introitus” era o nome da primeira parte das misas que se oficiaban polo rito romano entre os séculos V e VII e que se xeneralizou a partir do s. XI. Tratábase dun canto con fragmentos de salmos, dialogado entre dúas voces ou coros, co que se anunciaba de que ía tratar o oficio. Había “introito” en todas as misas que se celebraban polo rito romano, agás nas de Coresma. Pero na península, coa excepción de Cataluña, non se celebraron as misas polo rito romano ata o s. XI, senón que se celebraban polo chamado rito hispánico ou, mal chamado, mozárabe, e neste caso a primeira parte deste rito non tiña “introitus” senón “Praellegendum”.

En Castela, Portugal, Galicia... os cluniacenses e reis católicos imponen a partir do s. XI este novo rito romano que ademais do canto gregoriano, e dunha nova vestimenta litúrxica, trae como novidade o comezo da misa con un “Introitus”. Esta nova misa, comparada coa anterior, segundo Chacón Calvar, é moito máis pobre, máis breve e máis simple. O crego viste de negro e pobremente. O cura comezábaa dicindo dúas veces “*introibo ad altares Dei*” para que os fieis repetisen. Nese momento, por certo, o vocablo latino “introitus” xa se vulgarizara como “entrada”.

Os fieis ao ver ao cura vestido pobremente, dicindo unha misa breve, con poucos cantos e sen acompañamento musical, con letras que non entendían, pronunciando tantas veces a palabra “introibo” ou “introitus” puideron asociar aquela extravagancia á figura das máscaras que coñecían. Isto puido provocar que a nova palabra pasase a usarse para referirse ás máscaras pois para eles o cura aquel era ou parecía “un entroido”.

A partir do s. XII ocuparon o rural os monxes do Císter, os monxes brancos, que aínda eran máis pobres no vestir e no proceder. En Cataluña¹⁰, en cambio, non se usa a palabra Entroido nin ningunha das súas variantes.

A Palabra “Carnaval” é de orixe italiana e comeza a usarse a partir do s. XV por toda Europa. Un Entroido diferente, ostentoso; un espectáculo con actores e con público aínda que hai dúbidas sobre a orixe do termo. Procederá de “Carne vale” (fin ou abandono da carne) ou do “Carrus Navalis”, a nao *Isis navigium*¹¹ das Antesterias gregas en honor a Dionisos e aos mortos?

⁹ Rafael Chacón Calvar: *Entre don Carnal y doña Cuaresma*

[<http://www.tallerediciones.com/cuza/modules.php?name=News&file=print&sid=339>].

¹⁰ En Cataluña dinlle “Carnestoltes”.

¹¹ O barco das procesións en honor a Isis (como a que describe Apuleio no “Asno de Ouro”) denominado *Isidis navigium*.

Este Entroido cristianizado debe rematar o Mércores de Cinsa ou Mércores Corvino (Corbillo¹²), que é cando comeza a corentena da Coresma.

Aínda que idea de xexún é antiga para a Igrexa coas famosas corentenas, non vai ser ata o s. XI cando o papa Urbano VI establece definitivamente, tal e como está agora, o tempo de Coresma.

A época medieval: o Entroido das calendas de xaneiro

A tradición xudeo-cristiá acolleu (convertíndoos en demos) no seu panteón aos monstros con corpo humano e cabeza de animal procedentes dos cultos pagáns. A literatura dos sínodos é reiterativa nese aspecto e combate con decisión, aínda que sen moito éxito a pesar das graves penas que se impoñían, a suposta indecencia e loucura que se manifestaba nestas celebracións.

San Paciano de Barcelona crítica na súa obra, hoxe desaparecida, aos que se disfrazan de cabras e cervos (*Ceruus*) no primeiro de xaneiro. San Martiño de Braga (s. VI) opoñíase rotundamente a que o ano comezase en xaneiro (inicio do ano pagán), no canto do 25 de marzo, data do equinoccio e ademais a escollida por un tempo como a do nacemento de Xesús. O III Concilio de Toledo (ano 589) prohíbe os bailes nas festas, as danzas e as cancións indecorosas nas festas natalicias dos santos. No s. VII San Isidoro critica aos homes que se disfrazan de animais, aos que toman aparencia afeminada e que executan bailes e danzas desordenadas, ademais de prácticas sexuais reprobables estimulados polo consumo de alcohol, nas calendas de xaneiro.

Varios concilios, desde o de Braga (s. VI) condenaron estas prácticas. O penitencial coñecido como *Códice Albeldense* ou *Vigilano*, redactado no ss. IX-X, describe a procesión carnavalesca con travestidos (*maias*), máscaras de animais e de demos (*orcum*); pero tamén de mozos/as ben engalanados e vestidos (*pelam*¹³) que se interpretaron como representación da primavera.

Tamén era costume na Galia polas calendas de xaneiro disfrazarse cubríndose con peles de cervo e poñer a súa cornamenta sobre a cabeza (*Cervullum facere*). As máscaras de cervo aparecen ás veces asociadas a unha muller vella (*cervullum et vetula facere*) e outras a unha tenreira (*cervullum e vitela*). Desde Tertuliano, a princ. do s. III, a Burcardo de Worms (S. XI) hai constantes referencias a estas mascaradas que consistían en tomar a aparencia dun animal, sobre todo a de cervo, pero tamén de cabra, tenreira, boi, becerra ou becerro...

Ademais das máscaras de animais e do travestismo, servíanse comidas e bebidas en abundancia para auspiciar a abundancia o resto do ano.

Para rematar, pois sería longa demais a casuística, en 1473, as autoridades eclesiásticas do arcebispado de Toledo lamentan que nas catedrais e igrexas exista *o costume de que nas festas de Nadal, San Xoán, Santo Estevo e os Inocentes, mentres se celebran os sagrados oficios se facían*

¹² Di Covarrubias que se chama *Corbillo* porque o home se “encorva”, que se humilla en sinal de arrepentimento.

¹³ Na Coca de Redondela, as nenas moi engalanadas que van enriba das mulleres (burras), e que poden ser herdeiras destas máscaras chámanse *penlas*.

espectáculos teatrais, máscaras, monstros, elementos grotescos, e moitas outras cousas deshonestas, facendo burla, recitándose poesías lascivas e sermóns xocosos, interrompendo o oficio divino...

Temos, xa que logo, un Entroido longo, variable en canto a duración segundo os lugares, desde o comezo de ano (o das mascaradas das *calendas de xaneiro*, que tanto criticou a Igrexa desde o s. IV en adiante) e a Coresma onde coexisten varias parellas de entroidos: un precristián e outro cristianizado, un popular e tradicional, e outro burgués, de casino.

Por haber tamén hai casos nos que se prolonga o Entroido ata os chamados Sábado e Domingo de Piñata (*pignata*, nome en italiano dun tipo de ola), e incluso, mesturado con ritos relixiosos, ata a Semana Santa.

FESTAS RELIXIOSAS SIGNIFICATIVAS NO MUNDO CRISTIÁN

Desde o solsticio de inverno ao equinoccio de primavera median dúas corentenas.

Se nos fixamos só nalgúns ritos ou costumes e nas datas escollidas para incluír no santoral a santos e santas que teñen algunha relación simbólica co mundo pagán, que é o mesmo ca dicir con deuses (logo demonizados), bruxas, bruxos, e en xeral máxicos que practican artes diabólicas, temos, facendo unha enumeración breve, estes casos e circunstancias:

Os que nacen polos días de Nadal poden ser vedoiros, homes ou mulleres-lobo, ou bruxos, pois foron concebidos 9 meses antes; ou sexa, na Coresma, período prohibido para o sexo. Por estas memas datas celebrábanse (entre o 25 e 28 de decembro) as festas dos tolos, parodias que representaban oficios litúrxicos, mesmo dentro dos recintos sagrados.

En xaneiro temos a Santo Antón Abade (día 17), que o mesmo trae que cura enfermidades. Sempre se representa rodeado de demos, viaxa polos aires, en ocasións con bruxas e é santo patrón dos animais, especialmente do porco.

O día 20 de xaneiro, un San Sebastián afeminado, branco das frechas como se representaba aos bruxos que poden matar a distancia con frechas máxicas ou co mal de ollo.

O mes de febreiro era mes propio de bruxos e bruxas, o mes dos mortos en Roma. Segundo Ovidio, os mortos (as súas pantasma) saían ás rúas con aparencia de laparadas e habíaos que calmar e tranquilizar con ofrendas.

Ademais, no mes de febreiro, atopamos a Santa Bríxida, a cristianización da Brigit céltica, comadrona¹⁴ da Virxe; por tanto, persoas que deciden no momento do nacemento moitas cousas, entre elas, se a nai e a criatura deben vivir ou non.

O 2 de febreiro é a festa da Candelaria, a Purificación da Virxe. O cirio bendicido neste día acendíase nas casas cando ía morrer alguén: cando a vela se consume, morre a persoa. Tamén é día no que se pode ver aos nenos que están no Limbo. A “Dama Verde”, verde coma a candeia da

¹⁴ As comadronas, como se fosen bruxas, foron acusadas de practicar cesáreas para quedarse con nenos que logo usarían nas súas apócemas e, como as propias nais, non podían entrar na igrexa nos seguintes 40 días por estar en contacto co sangue impuro do parto.

Candelaria que tamén é verde na base, a cor que para a igrexa medieval significaba Morte.

O 3 de febreiro, San Brais. Se comemos fabas neste día haberá treboadas e ventoeiras todo o ano. Non esquezamos que os romanos acougaban as ánimas chamadas *lémuress* e *larvae* (as máis perigosas) botándolles fabas negras por enriba do ombro. Xa Pitágoras escribe “*prohibo comer fabas porque inchan a alma e o ventre*”, o que dalgunha maneira se pode interpretar como que houbo unha relixión popular, anterior ao cristianismo, que interpretaba que a alma verdadeira estaba no ventre. Volveremos a esta idea cando falemos do oso de Entroido.

Este San Brais represéntase por media Europa de cor negra. No mundo eslavo chámanlle “Velez”, nome que tamén se usa para o demo e para as almas dos mortos. E tamén se teñen documentado nalgúns lugares da península mascaradas de San Brais.

O 4 de febreiro, Santa Verónica, a patrona das máscaras, porque fixo a máscara de Xesús Cristo; ademais é avogosa para regular a menstruación. O día 5, Santa Águeda (as Matronalia cristianizadas). Polo sur e este de Europa as mulleres reuníanse este día, disfrazábanse de home, seica se transformaban en gatas, e facían un Sabbath. Se un home quería ver como facían, espíano e botábano á rúa en coiros. Nalgúns lugares da península celebran a Santa Águeda permitindo que as mulleres tomen o mando.

Un período debidamente santificado, vencellado, como é obvio, ao máxico e á morte.

OS ENTROIDOS GALEGOS ACTUAIS

A realidade é que sabemos bastante pouco dos entroidos galegos que resisten o paso do tempo, e como non pretendemos aquí un estudo pormenorizado que, en calquera caso, sería o motivo dunha segunda parte deste exordio, só introduciremos algunhas notas, indicios ou detalles que pasan desapercibidos ou que non se coñecen pero que poden resultar significativos e esclarecedores para investigación futuras.

Un camiño a percorrer é a orixe dos nomes polos que hoxe en día coñecemos determinadas máscaras do Entroido popular e rural. Tense apuntado que os nomes cigarrón, irrio ou guirrio puideran ter orixe nas máscaras “kukeri” da antiga Tracia, un país que estaría comprendido entre as actuais Bulgaria, Turquía e Grecia. Trátase dunha máscara que encarna un home disfrazado con vestidos e peles que lle cobren a maior parte do seu corpo, e con careta de madeira decorada con animais totémicos, xeralmente feita a man por el mesmo, con chocas, chocallos ou esquilas para facer ruído e espantar. Representa un rito tradicional búlgaro que percorre o lugar e visita as casas dos veciños entre o Ano Novo e a Pascua, cuxo fin principal é o de espantar os malos espíritos.

Lembremos que os deuses gregos Orfeo e Dionisos son, ao parecer, de orixe tracia.

Para a posible orixe dos botargos ou botargas, máscara desaparecida de Valdeorras, Zamora e O Bierzo, propónse “*boutargue, poutargue, poutargo*” do francés e do italiano “botarga”, nome que se cita no *Gargantua*

e *Pantagruel* de Rabelais, e que se refire ás ovas de muxo (caviar de ovas de muxo).

Pero son outros moitos os nomes que hai que investigar: abutardos/foleiros (Sande, Cartelle), bobos e pallasos (Beariz), boteiros (Viana do Bolo), capuchóns (Verín), carantoñas (Lobeira), charrúas (Allariz), curruvellos (Moaña), farricoques (Nogueira de Ramuín), (Maceda), momadas (Cotobade)... e moitos outros. Dalgúns é relativamente doado rastrexar a orixe, mais a súa historia anterior ao s. XIX énos absolutamente descoñecida.

Outro aspecto a ter en conta son determinados ritos que xa non se practican ou, en caso contrario, non aparecen nos programas oficiais nin nos manuais divulgativos.

Por exemplo, segundo contan Francisco A. Vidal e Rosa Benigna Vizcaya, os peliqueiros de Laza practican un ritual “*chamado o saúdo, cando, no domingo a xente sae da misa maior e os peliqueiros, en dúas filas, golpena ós fregueses coa súa zamarra ou látego. Pero máis significativo é o feito de visitar as tumbas de amigos e coñecidos e dar co látego sobre elas ó tempo que fan soar as chocas. Unha clara expresión de que a vida triúnfase sobre a morte*”¹⁵.

O mesmo que se facía nas Antesteria gregas e nas Parentalia romanas

Os peliqueiros de Laza usan o látego, como facían os lupercos (homes-lobo) coas correas de coiro feitas do pelo do macho cabrío (ovella) que se sacrificaba nas Luperclia romanas. As pantallas de Xinzo usan vexigas, utensilio equivalente ao látego.

Estes e outros moitos son ou poden ser indicios evidentes da pervivencia de ritos de fertilidade e fecundación como o que fan os volantes de Chantada cando atravesan correndo os campos. Ou o que se denominaba “*Correr a rela*” (A Fonsagrada), que consistía en que os veciños daban voltas arredor das leiras na noite do Martes de Entroido con fachos acesos.

De semellente significado podería ser o que facían en Cervantes e na Fonsagrada cando enchían un cesto ou banastro con palla, prendíanlle lume e botábano a rolos polas terras abaixo para que houbose boa colleita, ou os troteiros de Bande que levaban hedras cosidas nos pantalóns.

Mención aparte merece o Oso de Salcedo, na Pobra de Brollón. O oso que, xa o contaba Aristóteles, leva no seu ventre as almas dos mortos e con un peido libéraas.

O oso persigue aos viandantes coa axuda dos criados (homes selvaxes) para enfeluxalos na cara con cinsa ou brea (para que todo sexa escuro = lúa nova). Noutros tempos, ao parecer, tamén tisonaba ás mulleres novas no ventre.

Noutros lugares de Europa e da península sae entre o 1 e o 2 de febreiro, que é a data na que o oso sae do seu retiro invernal. E observa a lúa, e se hai lúa chea (claridade) o oso recóllese de novo por corenta días; en cambio, se hai lúa nova (escuridade), sae ao exterior pois interpreta que xa

¹⁵ Francisco A. Vidal e Rosa Benigna Vizcaya (2009): *Dos fastos ós festexos. Dos antigos mitos á relixiosidade galega*, Toxos Outos, Noia (A Coruña), páx. 69.

chegou a primavera. O oso, co seu comportamento, anuncia o cambio de estación (fin do inverno e comezo da primavera) tan desexado para unha sociedade agraria e rural.

Mais, afortunadamente, aínda perviven máis máscaras de animais como a *Morena* de Laza (máscara de vaca con cornos), a Mula (Viana do Bolo), o Touro (Forma parte dos folións de Manzaneda), a Fera (Moaña) e o Vello dos cornos (Merza, comarca do Ulla) que habería que estudar e interpretar.

CONCLUSIÓNS

Dos precedentes dos entroidos actuais queda aínda moitas máis pegadas das que aparenta como a coincidencia no calendario coa fin do ciclo invernal e o comezo da primavera.

O uso de máscaras e disfraces de animais, de demos e do inframundo. A máscara representa o inframundo no que están os deuses do mundo pagán, os demos, e as ánimas dos mortos (o cristianismo prohíbe os personaxes enmascarados) que son liberados nestas datas.

A inversión e a transgresión, os exceso no comer e no beber. Ata o comer é un rito. O graxo fronte ao magro. Hai quen sostén (C. Gaignebet) que comer así, desafortadamente, é para evitar que os espíritos dos mortos entren, posúan o noso corpo. Com xa dixemos, peidear é expulsar ánimas, como fai o oso cando acaba a súa hibernación.

Gargantúa, o gran tragón, nace precisamente o 3 de febreiro, día de San Brais. A lenda haxiográfica deste santo di que fixo como Orfeo cando predicou aos animais selvaxes en figura do oso, no Monte Argeo, en Turquía. E o oso, xa o dixemos, representa ao renacer cíclico.

Igual que as “créps”, os freixós e as filloas son circulares, coma a lúa. Comelas pode significar algo relacionado coa fase da lúa (que non se ve, que está desaparecida por ser nova). A hostia que se dá para comulgar tamén é circular, e na Máslenitsa, no Entroido ruso, comen unas tortas de fariña e manteiga que tamén son redondas, coma o sol ou como a lúa cando está chea.

Pero hai máis, a obscenidade e o sexo, o uso simbólico de fariña, farelo, formigas, tintes, o enfeluxamento con cinsas, borralla, farelo, sarro, pos de talco, betume, tintes, graxa, ferruxe e farrapadas ..., que representan a escuridade (a lúa nova).

Pegar con un látego ou unha vexiga ás mulleres, é un rito de fertilización e fecundidade do que xa perdemos a memoria. As vexigas, que hoxe só levan as pantallas de Xinzo, leváranos no pasado tamén os peliqueiros de Laza. A vexiga é atributo dos tolos, representan a inversión pero tamén a inocencia.

Na Festa do “Rei da faba”, o elixido como tal castigaba aos que non lle obedecían pegándolles con unha vexiga de porco inchada. Segundo Gaignebet, a vexiga do porco ínchase e gárdase porque é onde reside a alma do porco. É a mellor forma de asegurarse abundancia de carne de porco no futuro, salvagardando a súa alma.

Os disfraces de vellos e vellas representan o tempo ido, o vello, que non ha de volver.

Pero aínda quedan moitas preguntas dos nosos entroidos por responder como que significa a moneca que coroa o pucho dos volantes de Chantada? Por que lle chaman “reparto do boi” ou “repató do touro” á gran comilona que fan os foliós de Manzaneda? Por que a maioría dos enmascarados non falan? Por que non lles podemos quitar as caretas? Por que levan chocas e fan moito ruído? Por que a maioría das máscaras tradicionais (peliqueiros, cigarróns, felos) pegan pero non se lles pode pegar?

Preguntas que haberá que ir respondendo se queremos entender os nosos entroidos que, en definitiva, son herdeiros das festas da risa en honor ao deus da risa, do culto a Isis, Osiris, Hades, Plutón, Dionisos, Baco .. e de moitos outros cultos demonizados pola Igrexa que son os que mellor coñecemos; pero tamén é herdeiro das festas dos tolos medievais e do Carnaval ostentoso do Renacemento.

Un Entroido que hoxe en día é máis urbano ca rural, máis oficial ca tradicional, máis estético que auténtico, máis organizado ca espontáneo, máis homoxéneo e universal ca local, máis Carnaval ca Entroido en definitiva.

Pero o Entroido sigue sendo un rito. Sigue sendo, por tanto, unha relixión e unha ideoloxía.

Xa non é doado dexergar que lle queda das relixións precristiáns, nas que ían da man a maxia e a fê, pero dicimos que sigue sendo unha relixión con un deus con mil disfraces, ou mil deuses con un só disfraz, que se aniquila, enterra ou queima (chámese meco ou sardiña) cada ano para coas cinsas “matar” simbolicamente o vello, purificar, aboar, fecundar a renovar simbolicamente a vida na terra.

Unha ideoloxía que ten como referentes dous valores esenciais: a liberdade e a igualdade social, aínda que estes ideais só sexan unha ilusión, pois o Entroido, nin o antigo nin o actual, son desorde; só representan a rebelión contra a orde establecida. Todos os elementos e representacións que forman parte do Entroido (máscaras, desfiles, personaxes, actos.....) están perfectamente xerarquizados e ordenados.

O Entroido é unha parodia do que nos pasa na vida: ridiculizamos o feo e o grotesco, o que nos dá medo (especialmnete a Morte e aos mortos), exaltamos a inversión (de sexos, de xerarquías sociais), escenificamos o prohibido, pero dentro dun marco espacial, temporal e normativo ben regulado e controlado. Unha catarse liberadora para compensar carencias de liberdade, de fame, de sexo...

Pedimos disculpas aos que tiveron a paciencia de chegar lendo ata aquí pois sabemos que sentirán a decepción de non atopar nada concluínte, nada definitivo sobre o Entroido. Mais, como se di nunha copla do carnaval calchaquí (provincia de Salta, Arxentina), desexamos e pedimos: *Échenle poquita tierra: que se vuelva a levantar!*”

BIBLIOGRAFÍA

- BAJTIN, M.** (1974): *La cultura popular en la Edad Media y en el Renacimiento: El contexto de Francois Rabelais*, Seix Barral, Barcelona.

- BOTO VARELA, G.** (1995): «El disfraz de ciervo y otros testimonios del carnaval medieval en el alero de San Miguel de Fuentidueña», en *Locus Amoenus*, 1, páx. 81-93.
- CARO BAROJA, Julio** (1979): *El Carnaval. Análisis histórico-cultural*. Taurus Ediciones. Barcelona.
- CHACÓN CALVAR, Rafael:** *Entre don Carnal y doña Cuaresma* [<http://www.tallerediciones.com/cuza/modules.php?name=News&file=print&sid=339>].
- COCHO, Federico** (1992): *O carnaval en Galicia*. Ed. Xerais. Vigo.
- DÍAZ, Ángeles:** *El simbolismo del Carnaval* [<http://symbolos.com/simbolismocarnaval2.html>]
- GAIGNEBET, Claude** (1984): *El Carnaval. Ensayos de mitología popular*. Editorial Alta Fulla, Barcelona.
- GAIGNEBET, Claude.** *El calendario de la brujería* [<http://www.heterodoxia.org/brujeria/El%20calendario%20de%20la%20Brujeria%20.PDF>].
- GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, Óscar J.** (2014): *Mascaradas de la península ibérica*. Ed. Autor. Oviedo.
- LÓPEZ MATO, Omar** (2012): *Después del entierro: A veces la muerte no es el final de la historia sino el comienzo*. Editorial Sudamericana.
- PRAT I CARÓS, Joan.** «El Carnaval y sus rituales. Algunas lecturas antropológicas», en *Revista de Antropología Aragonesa*, nº 4, páx. 278-296.
- PRIETO ALONSO, Domingos** (2012): «As orixens tracias do cigarrón» [<http://domingospreto.agilityhoster.com/entroido.pdf>].
- VIZCAYA, Rosa B. e VIDAL, Francisco A.** (2009): *Dos fastos ós festexos. Dos antigos mitos á relixiosidade galega*, Toxos Outos, Noia (A Coruña).